

УДК 340.15(477):327.2

Шевченко Олена Станіславівна –
здобувач кафедри теорії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ

ДЕРЖАВНИЙ СОЛІДАРИЗМ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ БУДІВНИЦТВІ СОБОРНОЇ УКРАЇНИ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Проаналізовано основні етапи становлення сучасної соборної держави. Приділено увагу реалізації концепції солідаризму в умовах сьогодення. Розглянуто сутність української національної ідеї та аргументовано, що вона завжди відігравала роль єднальної ланки, нерозривно пов'язаної з бажанням українців мати сильну державу. Одним із головних завдань сучасного державотворення в Україні визначено консолідацію української нації, усіх громадян, збереження територіальної цілісності держави, зміцнення єдності всіх її регіонів, відмінність і різноманітність яких сформувалася внаслідок несприятливих історичних обставин.

Ключові слова: державний солідаризм; державний лад; державний суверенітет; національне об'єднання; соборність.

Історія створення та розвитку нашої держави сповнена суперечностей. Тому в процесі творення нової історії України необхідно враховувати і попередній досвід, і набутки сусідніх держав.

Ідеї єдності та соборності, як і ідеї свободи та незалежності, є основою державницької ідеології будь-якого народу. Український народ не становлять винятку, хоча напевно знайдуться ті, серед чийх інтересів буде бажання бачити його розокремленим. Належне усвідомлення сутності та змісту

реалізації суверенітету є однією з важливих передумов розбудови українцями власної держави. Унаслідок докладання значних зусиль, піднесень і поразок наш народ наприкінці ХХ ст. знову виборов незалежність і розпочав розбудову власної держави. Значну роль у процесі розпаду радянської наддержави (СРСР) і відродженні незалежної України наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. разом з іншими національно-державницькими гаслами, Народним Рухом України, усіма патріотичними силами відіграв величний ідеал соборності українців. Досить згадати «Ланцюг злуки», організований 22 січня 1990 року. Поєднавши мільйонами людських рук і сердець міста і села Центральної та Західної України (від Києва до Львова), ця акція яскраво продемонструвала всьому світу палке прагнення нашого народу до власної єдності та державності [1, с. 5].

Зміст української національної ідеї протягом століть зазнавав неодноразових змін, однак вона завжди відігравала роль єднальної ланки, нерозривно пов'язаної з бажанням українців мати сильну й авторитетну європейську державу. Втрата ж ідеалів призводила до занепаду будь-яких державницьких зрушень.

Нині брак об'єднувальних інтересів (національна ідея повинна відображати загальний інтерес, спільні ідеї розвитку) унеможливорює процеси, спрямовані на консолідацію суспільства. Жодна політична сила донині не спромоглася запропонувати таку ідеологію, у якій було би відтворено ідеї щодо комплексу питань стосовно існування суспільства, нації, усього народу.

Одним із головних завдань сучасного державотворення в Україні є консолідація української нації, усіх громадян, збереження територіальної цілісності держави, зміцнення єдності всіх її регіонів, відмінність і розмаїтість яких склалися внаслідок історичних обставин. Важливе значення для його розв'язання має вивчення й урахування багатого досвіду боротьби нашого народу за свою соборність.

Сучасний стан осмислення процесу становлення та змісту соборної України з солідарними рисами відображено в публікаціях І. Бичка, В. Вебика, М. Головатого, М. Жулинського, В. Колісника, А. Колодія, І. Кресіної,

А. Крусян, В. Лісового, В. Погорілка, В. Рибкала, М. Томенка та в численних матеріалах, оприлюднених у періодиці та наукових збірниках. Попри значну кількість наукових праць, нині бракує комплексних наукових досліджень народного суверенітету як принципу політико-правової розбудови сучасної держави, де було би враховано міжнародні стандарти, зарубіжну практику та вітчизняний досвід. Зазвичай ідея державного солідаризму має одне призначення – об'єднання та консолідація соціуму. Однак вона виконує в суспільстві ще цілу низку функцій, до яких можна зарахувати: етнотворення, державотворення тощо.

Метою пропонованої увазі статті є аналіз феномену державного солідаризму, зокрема в політично-правовій розбудові неподільної України, а також характеристика основних етапів становлення сучасної соборної держави і дослідження реалізації наявної концепції солідаризму в умовах сьогодення.

У XV–XVIII ст. майже на всій території Європи відбувалися процеси формування націй, становлення національних держав, церков, культур, а реформаційні ідеї сприяли поширенню антифеодальних рухів. У XVI ст. аналогічні процеси розпочалися і в Україні.

Проблема історичного становлення й розвитку унітарної України є актуальною і на сучасному етапі державотворення. Варто зауважити, що без урахування історичних надбань і змін дослідження зазначеної проблеми залишиться неповним, незавершеним.

Ідея єдності українських земель – соборності України – сягає глибини століть та бере свій початок від об'єднання давньоруських земель навколо князівського престолу в Києві. Розірваність земель, чужоземне панування в Галичині й на Закарпатті, на Правобережжі й Лівобережжі, втрата релігійної єдності народу, соціальні та національні утиски породжували широке розмаїття ідей щодо боротьби проти поневолювачів, за єдність українських земель, народу, його релігії та культури.

Одним з перших у державному контексті України поняття соборності визначив видатний вітчизняний історик М. Грушевський. У праці «Галичина і Україна» науковець трактує

його як синонім «національного іредентизму» у значенні «об'єднання, збирання розділених українських земель» [2].

Соборність – це загальна, органічна ознака будь-якої нації, умова її розвитку й процвітання, важлива передумова державності. «Українська нація, – наголошував знаний правознавець С. Шелухин, – не може бути виключеною з людства. Ідеал соборності для неї є настільки ж дорогоцінним благом і законом життя й розвитку, як і для інших. Тому й українські прагнення до єдності є такими ж правними, природними і моральними, як в інших народів. Проте українські акції є явищем ненормальним, людиноненависницьким, а з боку слов'ян і патологічним» [3].

На нашу думку, найбільш повне визначення цього поняття містить один із сучасних вітчизняних політологічних словників. «Соборність України – об'єднаність, цілісність, неподільність суспільства й держави в Україні. Вона має декілька вимірів: соборність її землі; державності; громадськості; правової, політичної і громадянської культури, духовності та ін. ... Соборність землі України – це духовне єднання всіх територій, які історично належали нашому народові, єдність і цілісність загальної території України, недоторканність її кордонів. Соборність української державності означає, що Україна має свою єдину національну державу, яку створює сам народ як вільну, суверенну, демократичну, правову і соціальну. Лише така держава здатна бути дійсно соборною. Громадянська соборність – це єднання всіх громадян України, незалежно від соціально-класових, етнічних й духовно-культурних відмінностей, активна участь усіх верств населення і політичних сил у розбудові громадянського суспільства. ... Духовна соборність передбачає єднання людей, гармонію індивідуальних та загальних цілей і прагнень, відповідальність особи перед суспільством» [4].

Таким чином, концепція солідаризму і соборність є близькими за значеннями. Справедливість не реалізується в соціумі, члени якого не визнають себе боржниками суспільства. Ідея соціальної справедливості сприяє формуванню унітарної держави.

Ідея соборності зародилася в Україні разом з християнством, хоча це поняття було відомим і в неправославних країнах. Видатний німецький філософ Г. В. Ф. Гегель розглядав соборність як загальне, що охоплює все багатство особливого й одиничного. Однак якщо соборність він аналізує як певну абстракцію, відірвану від конкретного релігійного чи політичного контексту, то більшість мислителів минулого ідею соборності «вплітали» в процеси та події, які відбувалися в тих чи інших країнах, у боротьбу ідей, що точилася століттями.

Час від часу ідея соборності набувала актуальності (залежно від історичної ситуації) в суто релігійному або у світському, мирському вимірі. Це пов'язано, насамперед, з розколом християнської церкви на східну і західну, хоча неодноразово під тиском обставин мислителі висували ідеї щодо їх примирення, об'єднання, досягнення на цій основі соборності християнської церкви [5, с. 5].

Значення ідеї всеукраїнської єдності та соборності зростає в період роздроблення великої і могутньої Київської Русі. Цей період не випадково збігся з активізацією нападів на її землі численних завойовників. З метою збереження державності цими ідеями зацікавились політики і державотворці, полководці й дипломати, церковні діячі й літописці. Саме тому давньоруські літописи й літературні твори сповнені тривоги через відсутність вкрай необхідної тоді єдності на рідних землях, а також пронизані різким осудом міжкнязівських чвар.

Розбрат і роз'єднаність у Київській Русі стали однією з причин татаро-монгольського поневолення, що мало стати повчанням для наступних поколінь.

За доби козаччини ідея самостійності та соборності реалізувалася в задумах відносно державно-територіальної автономії України, так званої «козацької автономії» та української державності Богдана Хмельницького.

Створення в середині XVII ст. козацької державності, яку було визнано урядами інших країн, стало можливим завдяки тому, що ідеї, проголошені Б. Хмельницьким, відповідали потребам, які домінували в суспільстві. Тогочасне українське суспільство

позитивно сприйняло пропаговані ідеали козацтва: демократичні принципи рівноправ'я та соціальної справедливості тощо. Незважаючи на те, що різні верстви мали власні інтереси, запропоновані ідеї сприяли створенню консолідованого громадянського суспільства.

Варто зазначити, що Б. Хмельницький поступово схилявся до ідеї територіальної й національної єдності України. Ідеї соборності в його розумінні набували як територіального, так і психологічного оформлення. У своїх універсалах Б. Хмельницький називав свій народ «руським», територію, яка перебувала під його владою – «Україною», яку вважав невід'ємною складовою Русі, що була для нього «Вітчизною», «батьківською землею», «Батьківщиною», «нашою землею» [6].

Від польського короля гетьман вимагав захисту «наших» прав і вольностей, на яких було присягнуто «народові руському» і надано «Війську Запорізькому за його криваві заслуги». Унію ж необхідно було скасувати. Усе це Б. Хмельницький аргументував тим, що «ми не чужого, а свого вимагаємо» [6, с. 195–196, 202].

На нашу думку, важливим етапом на шляху розвитку й реалізації ідеї соборності українських земель стала Національно-визвольна війна під проводом гетьмана Б. Хмельницького проти польського панування в середині XVII ст., що сприяла відродженню української державності. До створеної козацької держави мали увійти всі етнічно українські землі.

У контексті теми статті необхідно звернути увагу на постать монархіста В. Липинського (1882–1931 рр.) – українського політолога, історика, соціолога і публіциста першої половини XX ст. Розмірковуючи над способами й засобами досягнення соборності України, В. Липинський писав не лише про боротьбу політичних сил, яка цьому заважає, а й про складність географічного становища України, вплив на неї культури Заходу і Сходу. До того ж, ці впливи сформували істотні культурні відмінності між різними регіонами України. Таким чином, нищення української нації завжди розпочиналося шляхом захоплення і поглинання її території. Колонізація сусідніми державами окремих українських земель,

розмежовуючи територіально наш народ, стримувала процес етнокультурної консолідації, формуючи регіональні риси культури. Кожна з країн, яка заволоділа частиною України, мала своєрідний політичний устрій, певний рівень соціально-економічного розвитку, національний склад, релігію тощо, а тому прагнула нав'язати українцям власні порядки, цінності та культуру. «Як наслідок – зазначав згодом В. Липинський, – сформувались значні культурні відмінності між поодинокими нашими краями. Розбіжність між Східною (Візантійсько-Московською) і Західною (Римсько-Польською) Україною, між Лівобережною Гетьманщиною і Слобожанщиною, Правобережжям, Запорізькими землями, Кубанню, Галичиною, Буковиною, Закарпатською Русю і Кримом настільки великі, що з ними кожен український політик-державник має рахуватись» [7]. Щоправда, варто наголосити, що нашому народу поступово вдалося об'єднати свої основні етнічні землі.

Видатною пам'яткою української суспільно-політичної думки початку XVIII ст., де яскраво відображено державно-соборницьке мислення українців, стала Конституція Пилипа Орлика, проголошена 5 квітня 1710 р. у м. Бендери з нагоди обрання його гетьманом України. Серед основних принципів формування самостійної Української держави Конституція декларувала непорушну цілісність її кордонів від Польщі до Московської держави, визначених ще за часів правління Б. Хмельницького. Гетьман під час укладання угод з королем Швеції був зобов'язаний твердо наполягати, щоб той та його нащадки «здійснювали у майбутньому охорону нашої Батьківщини стосовно недоторканності її законів, привілеїв та кордонів» і не дозволяли нікому «не лише порушувати закони і вольності (наші), але й привласнювати батьківські землі» [8].

Варто наголосити, що особливо складним етапом на шляху до соборності стало тривале перебування України в складі Російської імперії, а згодом – СРСР. Сутність політики царської Росії полягала в тому, щоб відмовляти українцям у статусі нації, визначаючи їх племінним «малоросійським» осередком єдиної російської нації.

Акцентуємо на тому, що з приходом наприкінці 1918 р. до влади Директорії та відновленням Української Народної Республіки (УНР) розпочався якісно новий етап боротьби за досягнення соборності українських земель. Він був зумовлений подальшим піднесенням національно-визвольного руху українського народу та крахом Австро-Угорської імперії, появою на політичній мапі світу ще однієї суверенної української держави – Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) [1, с. 355].

На наше переконання, важливе значення для практичної реалізації української концепції солідаризму в зазначений період мало те, що ЗУНР було створено саме на засадах соборності, з прагненням охопити своєю владою всі українські землі колишньої Австро-Угорської імперії.

Безперечно, апогеем соборницьких звершень українського народу тієї доби став історичний Акт Злуки УНР і ЗУНР, обнародований в урочистій обстановці Директорією 22 січня 1919 р. У цьому історичному документі, зокрема, наголошено: «Вєєдино зливаютьсє столїтьми відірванї одна від одної частини єдиної України – Західноукраїнська Народна Рєспубліка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здїєснились мрії, якими жили і за які помирали кращї сини України. Відтепер є єдина незалежна Українська Народна Рєспубліка» [9].

У радянський період було прийнято документи, які також певним чином вплинули на розвиток формування соборної України. Серед них: Конституція УСРР (10–14 березня 1919 р.); Конституція УСРР (15 травня 1929 р.); Конституція УРСР (30 січня 1937 р.); Конституція УРСР (20 квітня 1978 р.).

Становлення й розвиток сучасної соборної України відбувався поступово. Цьому процесу притаманне прийняття основоположних нормативно-правових актів, що зумовили сучасну юридичну концепцію державного солідаризму в політичному і правовому сенсі: Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [10], Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., схваленого всенародним голосуванням 1 грудня 1991 р. [11],

чинної Конституції України від 28 червня 1996 р. [12] і Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. [13].

Зрештою, можна виділити основні етапи становлення й розвитку сучасної соборної України:

перший етап охоплює період існування Київської Русі та завершується в 50-х роках XVII ст.;

другий етап – з середини XVII ст. до початку XX ст.;

третій етап – 1917–1990 рр. – радянський період;

четвертий етап – 1990 – донині – сучасний період.

Отже, соборність етнічних земель і територіальна консолідація здавна були заповітною метою українського національно-визвольного руху, що за складних умов тривалої відсутності власної державності фактично виконував єднальну функцію, сприяючи налагодженню контактів між розмежованими державними кордонами частинами України.

Потрібно зауважити, що в процесі створення демократичної державності, коли витоком влади виступав народ, в українському суспільстві національну ідею було зорієнтовано на демократичний характер державотворення, що полягав у орієнтації українців на незалежність, соборність, суверенність тощо.

Наразі склалася зовсім інша геополітична ситуація. Однак вона додатково сприяє усталеному переконанню в тому, що соборність України можна зберегти лише за тісної взаємодії, співпраці, взаємоповаги й взаємоузгодженості політики, заснованої на балансі інтересів і цілей.

На жаль, ми і зараз помічаємо непоодинокі спроби деяких політичних сил в Україні та поза її межами нав'язати думку про «штучність» української державності, спрогнозувати її розпад.

Щоб не повторювати сумних уроків історії, нам потрібно раз і назавжди визнати і затвердити політичну й суспільну аксіому – Україна є незалежною і соборною державою, а наша незалежність і єдність полягає в різноманітності як надійному підмурівку державного і суспільного буття.

Необхідно визнати, що нині Україна переживає глибоку політичну та економічну кризу, для подолання якої необхідне

згуртування держави й народу, різних політичних та суспільних верств і лідерів. Солідаризм є саме такою ідеологією, яку застосовують у кризових ситуаціях. Сьогодні, коли на передньому план опиняється ідея збереження й зміцнення української державності (внутрішнє реформування, становлення громадянського суспільства, протидія національним загрозам тощо), актуальною для впровадження в державі є ідеологія солідаризму. Його ідеї, з одного боку, загальнолюдські й універсальні, а з іншого – вони, як жодні інші, притаманні українській культурі. За переконанням О. Шморгуна, «український солідаризм є концентрованим вираженням української національної ідеї на сучасному етапі розвитку людської цивілізації» [14].

Розбудова соборної України полягає не лише у збереженні неподільності її землі, а й участі у цьому процесі всіх верств і політичних сил нашого суспільства. Це вимагає толерантного, зваженого ставлення до всіх політичних партій і громадських угруповань, уважного врахування їхніх поглядів на майбутнє соборної України.

У найбільш концентрованому вигляді нинішній тип держави має бути закріплено, насамперед, з урахуванням концепції солідаризму, що відповідає ознакам соборної країни. Зазначена концепція розглядає державу як спосіб забезпечення соціальної солідарності, досягнення консенсусу на основі угоди інтересів і потреб усіх соціальних верств. Також відкинута ідея класової боротьби і революційного шляху розвитку суспільства. Держава має захищати інтереси всього народу або його абсолютної більшості, долаючи антагоністичні суперечності різних соціальних груп і гарантуючи життя, права, свободи і законні інтереси кожній особі.

Підсумовуючи все вищевикладене, доречно наголосити, що на всіх етапах становлення та розвитку сучасної соборності ідея солідарної України була нерозривно пов'язана й зумовлена ідеєю державності.

З аналізу досліджуваної теми випливає важливий висновок: про соборність держави необхідно дбати повсякчас, за неї слід

активно боротися, оскільки багато чинників (як зовнішніх, так і внутрішніх) спрямовано на її знищення.

Після відродження на початку 1990-х років суверенної України державотворча роль ідеї соборності не розчинилася в часі, а навпаки, як свідчить сучасний досвід, набирає обертів. Збереження територіальної цілісності нашої країни, зміцнення єдності її регіонів, розмаїтість і відмінність яких склалися внаслідок об'єктивних історичних обставин, і надалі залишається актуальним і невідкладним завданням. Таким чином, консолідуюче, об'єднувальне значення соборності видається неоціненним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 467 с.
2. Грушевський М. Галичина і Україна / М. Грушевський // Твори : у 5 т. – Львів : Світ, 2002. – . – Т. 1. – 2002. – С. 376–382.
3. Шелухин С. У роковини 19–22 (1–30). Вступна частина промови на святі в Празі // Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 3695, оп. 1, спр. 39, 129 арк.
4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна ; упоряд. В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін. – Київ : Генеза, 1997. – 400 с.
5. Сергієнко П. П. Соборна Україна: від ідеї до життя / П. П. Сергієнко. – Київ : Знання, 1993. – 64 с.
6. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657 pp.). / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич ; відп. ред. Ф. П. Шевченко. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. – 740 с.
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – Київ : Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.

8. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. / Р. Млиновецький. – Львів : Каменяр, 1994. – 571 с.
 9. Універсал Директорії Української Народної Республіки // Конституційні акти України 1917–1920 рр. Невідомі конституції України. – Київ : Філософ. і соціолог. думка, 1992. – С. 107.
 10. Декларація про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. № 55-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
 11. Акт проголошення незалежності України від 24 серп. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
 12. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. 1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
 13. Годованець В. Ф. Конституційне право України : конспект лекцій / В. Ф. Годованець. – Київ : МАУП, 2000. – 216 с.
 14. Шморгун О. Інтелектуальні корені українського солідаризму / О. Шморгун // Перехід-IV. – 2002. – Вип. 9. – С. 32–48.
-